לפי ששמירת התורה בעם היתה תלויה הרבה במנהיגיו דווקא[27], נזף הנביא בראש וראשונה בהם, על שנתפסו בני ישראל לעברות, ועל שהפרו את הברית שבין ה' לישראל: הוי רעים מאבדים ומפצים את־צאן מרעיתי נאם־ה'. לכן כה־אמר ה' אלהי ישראל על־הרעים, הרעים את־עמי, אתם הפצתם את־צאני ותדחום ולא פקדתם אתם, הנני פקד עליכם את־רע מעלליכם, נאם־ה' (כג א—ב). ובייחוד הוכיח ירמיהו את המלכים יהויקים וצדקיהו: את יהויקים, מפני שעשה מעשי עוול רבים במלכותו (כב יג—יט) ועל שהתיר עבודה זרה (ז א—ז); ואת צדקיהו, על שלא עשה משפט צדק בארצו (כא יא—יב; כב א—ה); ואת שניהם, משום שלא רצו להכנע למלך בבל כמצוות ה' מפי הנביא. ואמנם לא קל היה לשום מלך לשמוע בקול נביאי האמת ולנהוג לפי דרישותיהם, כי מסתבר שקיום דיני התורה היה עשוי לעורר התנגדות לא־מעטה בעם, וכך מצאנו, שהוצרך יאשיהו להרוג את כהני הבמות (מ"ב כג כ), ושבימיו קשרו עליו קשר על שהנהיג את מצוות התורה במלכותו (יר' יא ט—י). בעלי הזרוע בוודאי לא היו מרוצים מכך, שיכלו העניים המדוכאים לתבוע אותם לדין, ועובדי האלילים בלי ספק רגזו על שנאסר עליהם לעבוד את אליליהם. ונראה, שרבים הצטערו שלא הרשו להם לעשות מלאכה ומסחר בשבתות. ומתקבל על הדעת, שקשה שבעתיים היה להנהיג את דיני התורה ביהודה, לאחר שהתרגלו להפקרות בימי מנשה ואמון. למשימה קשה כזאת לא היה מוכן אלא מלך בעל אופי חזק כיאשיהו, אבל ודאי לא יהויקים בנו, שלא רצה להיות כבול בשום כבלים של מוסר, וגם לא צדקיהו, הבן החלש. וקשה עוד יותר היה למלך ללכת במדיניות החוץ בדרכים שהתוו לו הנביאים, שכן לעתים לא נראו לו ריאליות. בהיות יאשיהו צעיר נזף בו ירמיהו, על שביקש עזרה צבאית מאשור וממצרים (ב טז, יח, לו); ונראה שלא היה ירמיהו מרוצה מתכניתו של יאשיהו להילחם בפרעה נכו, וכן אמרו חז"ל: מפני מה נענש יאשיהו? מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך (תענית כב ע"ב). לעומת זאת דרש ירמיהו גם מדיניות חוץ המבוססת על אמונה בה' ובנביאיו, ויתכן שלכך נתכוון באמרו: ארור הגבר אשר יבטח באדם, ושם בשר זרעו ומן־ה' יסור לבו... ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו (יז ה—ז): כלומר: ביטחון בה' ללא תנאי, ואף כשעשיית רצונו ית' נראית מנוגדת להבנתו המעשית של האדם.

רבים בעם ישראל האמינו, שה' בחר בהם, בירושלים ובבית־מקדשה, וכן אמרו בתפילותיהם: ואתה בקרבנו ה' ושמך עלינו נקרא (יד ט); ולכן היתה דעתם גבוהה עליהם וחשבו, שלא תפגע מידת הדין לא בהם, לא בירושלים ולא בבית־המקדש, שעליו אמרו השכם והערב: היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה (ז ד); ומכאן שהיה ביטחונם העצמי גדול ואפילו מופרז: האמרים מי־יחת עלינו ומי יבוא במעונותינו (כא יג); ירשש (הגוי ממרחק) ערי מבצריך, אשר אתה בטח בהנה, בחרב (ה יז). ואין צריך לומר, שמלכי בית דוד היו בטוחים בעצמם, משום שנקראו משיחי ה' (איכה ד כ): ישבת בלבנון מקננת בארזים, מה־נחנת בבא־לך חבלים חיל כילדה (כב כג). והיה ירמיהו מצווה לומר לעם, ובעיקר למלכים, שבחירתם תלויה ומותנית בדבקות בה' ובתורתו.

27 ועי' י' קיל, מבוא ל־דעת מקרא' על ספר שמואל ע' 73-74; ועי' להלן בפרק: מלחמות ירמיהו וסכלותיו.

הקריאות לתשובה

התפקיד החשוב ביותר שהוטל על ירמיהו, כעל כל הנביאים, היה לקרוא את העם ואת מנהיגיו לחזור בתשובה שלמה לה' ולקיים את מצוותיו באמת ובלבב שלם, וזה עיקר עניינן של רוב הנבואות שאמר ירמיהו. על הנביאים שקדמו לו סיפר: ושלח ה' אליכם את־כל־עבדיו הנבאים השכם ושלח ולא שמעתם ולא־הטיתם את־אזנכם לשמע. לאמר שובו־נא איש מדרכו הרעה ומרע מעלליכם, ושבו על־האדמה, אשר נתן ה' לכם ולאבותיכם למן־עולם ועד־עולם (כה ד—ה). והוא עצמו ביקש הרבה לעורר את עמו לתשובה, כגון: שובה משבה ישראל, נאם־ה' (ג יב); שובו בנים שובבים, נאם־ה' (שם יד); נירו לכם ניר, ואל־תזרעו אל־קצים (ד ג); המלו לה' והסרו ערלות לבבכם (שם ד); כבסי מרעה לבך ירושלם (שם יד); הוסרי ירושלם (ו ח); כי אם־היטיב תיטיבו את־דרכיכם ואת־מעלליכם (ז ה); תנו לה' אלהיכם כבוד בטרם יחשך (יג טז); ואל־תשאו משא ביום השבת (יז כא); אולי ישמעו וישבו איש מדרכו הרעה (כו ג); למען ישובו איש מדרכו הרעה וסלחתי לעונם ולחטאתם (לו ג; ועי' שם ז). אולם ידע ירמיהו מראש, שכשם שלא שמעו אבותיהם של בני דורו לדברי הנביאים שקדמו לו, כך לא ישמעו בני הדור אליו (ועי' ז כה, כז). ולאחר שנים של נבואה הגיע גם הוא מעצמו למסקנה: היהפך כושי עורו ונמר חברברתיו, גם־אתם תוכלו להיטיב למדי הרע! (יג כג). וכיוצא בדבר אמרו גם הם לירמיהו: ואמרו נואש, כי־אחרי מחשבותינו נלך, ואיש שררות לבו־הרע נעשה (יח יב).[28] ואף על פי כן ולמרות הכול היה עליו להוכיח את העם ומנהיגיו.

נבואות הפורענות

כדרך כל הנביאים חיזק גם ירמיהו את קריאותיו לעם בנבואות קודרות על הפורענות, שתפגע בהם, אם לא ישמעו בקול אלהיהם: בתחילה תהיה להם בצורת כהתראה (ג ג; יד א—י), וגם מלחמה תהיה בארץ (ב ט, טו—טז), ולבסוף יבוא אויב מצפון (א יד—טז), יילחם ביהודה, ישים מצור על עריה (ד יז; ה ו; ו ג) ויחריב אותן (ב טו) ואת כל הארץ (ד ז), ובימי המלחמה הזאת יהיו בארץ דבר ורעב (יד יב). האויב הזה יגזול מבני הארץ את כל רכושם (ה יז) יגלה אותם מארצם (טז יג; יח יז), ואיש לא ינצל מענשים אלה (טז טז).[29]

תשובה למחצה

ואמנם היו ימים, שהרהרו בני יהודה בתשובה, ביחוד בימי יאשיהו, אבל תשובה זאת היתה מן השפה ולחוץ (ג י; יב ב; יד כ; לו טז), אך בדרך כלל מיאנו לשוב (ה ג).[30] ומאחר שהתעקשו והמשיכו במעשיהם הרעים, על כן לא היתה לה' דרך אחרת אלא לקיים את איומי הנביא: כי־איך אעשה מפני בת־עמי (ט ו); נלאיתי הנחם (טו ו ועי' עוד ה ז, ט, כט; ט ח).

נבואות הנחמה

ואע"פ שניבא ירמיהו על מלחמה, על חורבן הארץ, על חורבן ירושלים והמקדש ועל גלות העם כולו, אין פירושו של הדבר שלא היתה, לדעתו, תרופה למכותיו של ישראל.

28 ועי' עוד ב כה; שם לא, לב; ד כב; יח טו.

29 ועי' בסיכום לפרשיות ד ה — פרק ו ועד בכלל, שבו מפורשים הדברים.

30 ועי' יג י; טו ו-ז; יח יב; יט טו; כב כא; כה ז-ח; לב לג; לה טו-יז; לו כד, לא; לז ב; מד ה.

אדרבה בנבואות רבות הטעים, שהשבועה אשר נשבע ה' לאבות האומה ולעם ישראל נצחית היא, ושהברית שנכרתה בין ה' לבין ישראל במדבר תעמוד לעד ותתחדש ביתר תוקף בבוא המועד: בני ישראל ישובו לארץ, ארצם תיבנה, ירושלים תעמוד על משפטה, וה' ישמח בעמו, שישוב להיות עם לה', והוא יהיה להם לאלהים, וישפיע עליהם רוב שלוה[31].

נביא לגוים

מלכתחילה הוקדש ירמיהו להיות נביא לא לישראל בלבד, אלא גם לגוים (א ה, י) להתרות גם בהם (עי' ג יז; ט כד—כה; י יא; יב יד—יז; פרקים כה ו־כז) ולהוכיח אף אותם. וכן מצאנו, שאף הנביאים ישעיהו (עי' למשל יש' פרקים יג—כא), יחזקאל (עי' שם פרקים כה—לב), יואל (פרק ד), עמוס (פרקים א—ב), יונה (פרק ג), נחום (כל הספר), חבקוק (כל הספר), צפניה (שם א ב—ג; ב ה—טו; ג ח—י), אמרו דברי נבואה על אומות העולם, והשמיעו עליהם תוכחות. ואל יהא דבר זה תמוה בעינינו, שכן על פי התורה ניתנו חוקים גם לאומות העולם ואף הן נענשו על הפרת החוק; קין נענש על רצח הבל אחיו, ולא טען לזכותו שלא ידע שאסור לרצוח. דור המבול הושמד, על שמילאו את הארץ חמס (בר' ו יא) והשחיתו את דרכם (שם שם יב). וכן אמר ה' לאבימלך מלך גרר בעניין ניאוף: הנך מת על־האשה אשר־לקחת והוא בעלת בעל (בר' כ ג)[32]. והואיל וסופם של האומות שאף הם מכירים במלכות ה', על כן נשלחו נביאים גם אליהם להוכיחם ולהשיבם מדרכם הרעה[33].

לכן היתה דעת נביאי ישראל מעורבת בין העמים ונצטוו ועסקו גם בענייניהם. אף קראנו, שנעמן שר־צבא מלך־ארם בא לקחת עצה מפי אלישע הנביא בעניין צרעתו (מ"ב ה ח—יט)[34]. והגויים העריכו מאוד את יכולתו הנבואית של אלישע: ויאמר אחד מעבדיו (של מלך ארם) לוא אדוני המלך, כי־אלישע הנביא אשר בישראל יגיד למלך ישראל את־הדברים אשר תדבר בחדר משכבך (שם ו יב). וכן מצאנו במזמורי תהלים קריאות לעמי תבל להצטרף אל מהללי ה' אלהי ישראל להריע לכבודו ולהודות במלכותו, כגון: כל־העמים תקעו־כף הריעו לאלהים בקול רנה. כי־ה' עליון נורא, מלך גדול על־כל־הארץ (תה' מז ב—ג)[35].

אמנם לא מצאנו אצל שום נביא, שנאמר לו בשעת הקדשתו, שעליו להיות גם נביא לגוים כמו אצל ירמיהו. אבל נראה, שלמעשה היו גם נבואותיהם של הנביאים האחרים, לפחות מקצתן, מכוונות לעמי העולם. וכן העיד ירמיהו על הנביאים שקדמו לו: הנביאים אשר היו לפני ולפניך מן־העולם וינבאו אל־ארצות רבות ועל־ממלכות גדלות (כח ח). והזכיר ירמיהו בנבואותיו למעלה מעשרים עמים. אמור מעתה, שדעתו הנבואית היתה נתונה גם לגוים, ושהתעניין הנביא בצאתם ובבואם ויעץ להם עצות, שנבעו מכוח נבואתו. אולם הנבואות על הגוים שבספר ירמיהו קשורות בדרך כלל במה שעוללו לעם ישראל (ועי' בדברי המבוא של רד"ק לפירושו על ישעיהו).

31 עי' בסיכום לפרשיות ל-לג, ושם הדברים מפורשים. כמו שנאמר לירמיהו ביום הקדשתו, שעליו להינבא לא רק על חורבן והרס, אלא גם על בנייה ונטיעה (א י).

32 ועי' רמב"ם, הלכות מלכים, פ"ט ה"א, ועי' ע' 131-132 :L'essence du prophétisme. André Neher, Amos, 61-62.

33 עי' שמ' ז יז; ח ו, יח; ט יד, טז. ועי' עוד מ"א ח מא-מג.

34 ועי' מ"א יט טו.

35 ועי' יש' ב ב-ג = מי' ד א-ב; יש' יא ט; חב' ב יד; צפ' ג ט.

בפרק כה הזכיר ירמיהו למעלה מעשרים עמים, שכולם מצווים אף הם להיכנע למלך בבל ולעבוד אותו שבעים שנה, שאם לא כן יהיו צפויים להשמדה. וכל כך למה? כי נבוכדנאצר היה 'עבדי', עבדו של ה' (עי' כה ט), שהגשים את תכניותיו של הקב"ה בעולם. לפיכך מי שיתקומם נגד עבדו זה, עליו לתת את הדין. בשני הפרקים על שעבוד העמים תחת ידי בבל (כה וכז), לא פירט הנביא, מה היו חטאיהם של באי העולם, שהיו צריכים לשתות בגללם 'את־כוס היין החמה', אלא דיבר דרך כלל: כי ריב לה' בגוים, נשפט הוא לכל־בשר, הרשעים, נתנם לחרב נאם־ה' (שם לא). לא נתפרש לנו באותה נבואה, במה היתה רשעתם של העמים. אולם בנבואות הפורענות של ירמיהו על כל עם לחוד נזכרו כמה חטאים, אך לא אצל כולם —

מואב היתה גאה מאד: שמענו גאון־מואב גאה מאד, גבהו וגאונו וגאותו ורם לבו (מח כט). ומתוך גאותו הגדיל על ה' (שם כו, מב), הרבה לשקר (שם ל), ובטח באוצרותיו הרבים (שם ז), ובייחוד בכמוש אלילו (שם יג, מו). ועל עמון מספר ירמיהו, שמלכם ירש את נחלתו של שבט גד שלא כדין (מט א), ושבטח גם הוא באוצרותיו הרבים. ועל אדום אומר ירמיהו, שהשיא אותו זדון לבו (שם טז), ושבטח בעצמו בטענה: כי מי כמוני, ומי יעידני ומי־זה רעה אשר יעמד לפני! (שם יט).

ועל בבל טען ירמיהו טענות קשות רבות — גם היא היתה גאה ואמרה: מי כמוני ומי יועדני (נ מד), והתגרתה בה' אלהי ישראל: כי בה' התגרית (שם כד; ועי' שם כט, לא, לב); גזלה את רכושה של ארץ יהודה: אכלני הממני נבוכדראצר מלך בבל, הציגני כלי ריק, בלעני כתנין, מלא כרשו מעדני (נא לד; ועי' שם פסוקים ה, יג); וקרא הנביא את בני בבל 'שסי נחלתי' (נ יא), כלומר שוסי נחלת ה'. ובבל הפילה חללים רבים מישראל ומן האומות (נא מט; ועי' נ יז); השחיתה את עולמו של הקב"ה (עי' נא כה); החריבה את היכל ה' (נ כח; נא יא). וכל הפשעים האלה עשתה בבל, מפני שבטחה באליליה: כי ארץ פסלים היא ובאימים יתהללו (נ לח; נא יז—יח). ולבסוף מיאנה לשחרר את בני ישראל השבויים בארצה: וכל־שביהם החזיקו בם מאנו שלחם (נ לג). ולכן תעבור עליה הפורענות שהיא ראויה לה: כאשר עשתה עשו־לה (נ טו; ועי' נא כד). והתפלל ירמיהו, שאמנם יענוש ה' את אומות העולם, כפי שמגיע להן: שפך חמתך על־הגוים, אשר לא־ידעוך, ועל משפחות, אשר בשמך לא קראו, כי־אכלו את־יעקב ואכלהו ויכלהו ואת־נוהו השמו (י כה). אבל מצד שני לא מנע את עצמו מללמד אף אותם לחזור בתשובה ולעבוד את ה': כדנה תאמרון להום, אלהיא, די־שמיא וארקא לא עבדו, יאבדו מארעא ומן־תחות שמיא אלה (שם יא), ואף העמיד את העמים, הנוגעים בנחלה, 'אשר־הנחלתי את־עמי את ישראל', לפני הבריה שבין הליכה בדרכי ישראל לבין אבדון: והיה אם־למד ילמדו את־דרכי עמי להשבע בשמי חי־ה' כאשר למדו את־עמי להשבע בבעל, ונבנו בתוך עמי. ואם לא ישמעו, ונתשתי את־הגוי ההוא נתוש ואבד נאם־ה' (יב טז—יז). אבל באחרית הימים, כשגם ישראל ישובו אל ה', סופם של העמים, שגם הם יעבדו את אלהי ישראל: בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה' ונקוו אליה כל־הגוים לשם ה' לירושלם, ולא־ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע (ג יז); והתברכו בו גוים ובו יתהללו (ד ב); אליך גוים יבאו מאפסי־ארץ ויאמרו אך־שקר נחלו אבותינו, הבל ואין־בם מועיל... וידעו כי־שמי ה' (טז יט, כא). ואז יבינו כל העולם כולו, שעד עתה יגעו בדי־ריק ובדי־אש (עי' נא נח).

ד. מלחמות ירמיהו וסבלותיו

נביאי ה' במלכות יהודה וישראל

כשם שנשתנה עם ישראל על ידי תורת ה' מכל שאר האומות, כך נשתנתה אף המלכות בישראל מכל מלכות שבאומות. מלך באומות העולם, בימים קדומים, היה שליט יחיד במדינתו, והוא היה המחוקק, הכהן הגדול, השופט העליון והמצביא; ולעומתו מלך בישראל היה כפוף לברית שבין ה' לישראל לחוקותיה ולמצוותיה, ככתוב בתורה: למען ילמד ליראה את־ה' אלהיו לשמר את־כל־דברי התורה הזאת ואת־החקים האלה לעשתם, לבלתי־רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן־המצוה ימין ושמאל (דב' יז יט—כ).

כשהמליך שמואל הנביא את שאול, אמר למלך ולעם: אם־תיראו את־ה' ועבדתם אתו ושמעתם בקולו, ולא תמרו את־פי ה', והיתם גם־אתם וגם־המלך אשר מלך עליכם אחר ה' אלהיכם. ואם־לא תשמעו בקול ה' ומריתם את־פי ה' והיתה יד־ה' בכם ובאבתיכם (ש"א יב יד—טו). ומשפט המלוכה שקבע שמואל (שם י כה) לא גרע מאומה מן התנאי, שחייב המלך להיות כפוף לדיני התורה. ושמואל, שחדל באותה שעה להיות 'שופט', כלומר המנהיג המדיני של ישראל, הדגיש באותו מעמד ואמר: והוריתי אתכם בדרך הטובה והישרה (שם יב כג) — לאמור: גם להבא אהיה לכם מורה דרך, כלומר נביאכם ומנהיגכם הרוחני[1]. בידי נביאי ה' היה אפוא הפיקוח על מעשי המלך — דבר שלא שמענו כיוצא בו בשום אומה ולשון[2]. אולם השלמה זאת עם פיקוחם של נביאי ה' על המלך לא ארכה ימים רבים בישראל, וכשבנה ירבעם בן־נבט מזבח בבית־אל, ובא אליו נביא מיהודה ואמר לו בשם ה', מה יהיה סופו של מזבח זה, מיד ציוה ירבעם לתפס את הנביא (אלא שלא עלה הדבר בידו, עי' מ"א יג ולא נעשה כל רע לנביא). ובימי אחאב ואיזבל נהרגו במלכות ישראל נביאי ה', שהוכיחו על חטאיהם החמורים את המלך והמלכה, עד שאמר אליהו הנביא על עצמו: אני נותרתי נביא לה' לבדי (מ"א יח כב)[3].

ודברים דומים התרחשו גם במלכות יהודה[4]. גם במלכות יהודה דחקו מלכים רבים

1 וכשהמרה שאול את פי שמואל, והקריב בגלגל את העולה קודם שהגיע שמואל, נאמר לו: לא שמרת את־מצות ה' אלהיך, אשר צוך... ועתה ממלכתך לא־תקום (ש"א יג ח־יד). וכן נאמר לו, כשהמרה שנית את פי שמואל, במלחמת עמלק: יען מאסת את־דבר ה', וימאסך ממלך (שם טו כג). כיוצא בדבר הזה הותנה עם דוד: אם־ישמרו בניך את־דרכם ללכת לפני באמת בכל־לבבם ובכל־נפשם לאמר לא־יכרת לך איש מעל כסא ישראל (מ"א ב ד; ועי' שם ט ד־ט). ואחר שבנה שלמה בן־דוד במה לכמוש שיקוץ מואב ולמולך שיקוץ בני־עמון, נשלח אליו נביא להגיד לו: קרע אקרע את־הממלכה מעליך ונתתיה לעבדך (שם יא יא). וכתנאי הזה אמר הנביא אחיה השילוני לירבעם בן־נבט, כשנתמנה למלך על עשרת השבטים (שם שם לח).

2 והנה כשחטא דויד בבת־שבע אשת אוריה החתי, הוכיחו נתן הנביא על חטאו. וכן נשלח גד הנביא אל דוד, אחרי שקפר את העם שלא כדין, לומר לו שיבחר לו אחד משלושה ענשים כבדים (ש"ב כד י־טו). ולא כעס דוד על הנביאים, אלא קיבל את דבריהם ונכנע לרצונו של ה'.

3 ובכל זאת הוכרח אחאב עובד הבעל לקיים בעל כרחו דינים מסוימים של התורה. ואכן לא הבינה איזבל אשתו הנכריה (בת־אתבעל מלך צידון) שלא העז בעלה לקחת את כרם נבות־היזרעאלי בכח, וסנטה בו באמרה: אתה עתה תעשה מלוכה על־ישראל! (מ"א כא ב־ז). ואע"פ כן לא היה אף בידה לקחת את כרם נבות, שהיה נחלת אבותיו, והוצרכה להושיב שנים אנשים בני־בליעל, שהעידו שקר עליו: ברכת אלהים ומלך (שם ח־יג). כלומר: גם איזבל המלכה הוכרחה לעקוף את דיני התורה, שנתקבלו על דעת כל ישראל, ונאלצה להעמיד פנים כאילו היא מקיימת אותם, כדי שלא יעלה עליה רגזם של ראשי העם. וכשניבא מיכיהו בן־ימלה רעה על אחאב, שיפול במלחמה, לא הרג אותו אחאב, כפי שודאי היה עושה מלך בכל ארץ אחרת בימים ההם, אלא ציוה לשים את מיכיהו בבית־כלא, עד שהוא, אחאב, ישוב בשלום מן המלחמה, וייחברר לכל, שאמנם נביא שקר הוא מיכיהו, ודינו דין מות (דב' יח כ). ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל גורש עמוס ממלכות ישראל למלכות יהודה בפקודת אמציה כהן בית־אל בטענה, שהנביא 'קשר' על המלך (עמ' ז י־יג).

4 כשכעס אסא מלך יהודה על חנני הרואה, מפני שגינה אותו על שנשען על מלך ארם ולא על ה', נתן המלך את נביא ה' על המהפכת וביקש להשתיקו (דה"ב טז י). לעומת זאת הניח יהושפט בנו של אסא לנביא יהוא בנו של חנני, כשגער בו, משום שהלך עם צבאו לעזור לאחאב במלחמתו ברמות גלעד (שם יט ב). אבל בימי יואש מלך יהודה, נרגם הנביא זכריה בן־יהוידע

את רגלי נביאי ה', ולא היו נכונים להיות מודרכים על פיהם, ואף התנקשו בחייהם. אך נביאי ה' הרהיבו עוז בנפשם לבקר, ואפילו בפומבי, את מעשי המלך, ולא פחדו ממה שהיו המלך ופמליתו מסוגלים לעשות להם, כשהיו דבריהם עשויים להפריע אותם ממימוש תכניותיהם. בשום מלכות בעולם העתיק לא מצאנו מעמד של נביאים, שהעזו לומר למלך דברי תוכחה. אילו קם איש במלכות אחרת ומוכיח את המלך על פניו, ודאי היה נהרג מיד כמורד במלכות. נכונותם של הנביאים למלא את שליחותם בעם ישראל ולומר את תוכחתם באזני המלך והעם היתה בזכות המסורת מימי שמואל הנביא ודוד המלך, שהשמיעה בקול ה' היא צו עליון במלכות, ומשום כך אי אפשר למנוע נביא אמת לומר זאת דבר ה'[5].

ירמיהו בימי יאשיהו

ירמיהו נולד בענתות עיר הכהנים כחמשים ושמונה שנים לפני חב"ר. נראה הדבר, שבימי ילדותו ונעוריו למד תורה מאביו חלקיהו הכהן ומכהנים אחרים, כי גם בימיו היו הכהנים תופשי התורה, ומוריה, כמו שאנחנו קוראים בספר ירמיהו: כי לא־תאבד תורה מכהן (יח יח) — משמע, שידעו הכהנים גם אז את התורה ואף לימדוה בישראל, ולכן טענו כלפי הנביא, שאין הם צריכים לדברי התורה שלו. ובכך, כנראה, אין הבדל בין הכהנים בני צדוק ששרתו במקדש לבין הכהנים בני אביתר (שגלה בימי שלמה המלך לענתות), שלא שרתו במקדש (מפני שהיו מצאצאי עלי הכהן). יתכן שזמן מה היה ירמיהו רועה צאן במדבר (עי' יז טז ובפירוש שם), ומתוך כך היה בקי בענינים של החי והצומח, שהתבונן בהם הרבה בזמן עבודתו, ועל כן הרבה להביא בנבואותיו דימויים מן הטבע ומחיי הרועים[6]. מתקבל על הדעת, שלאחר שהוקדש לנביא, לא שהה עוד במקום מולדתו, אלא כיתת את רגליו לירושלים ולשאר ערי יהודה להשמיע לבני עמו את דבר ה' ואת אזהרותיו (עי' יא ו, ועי' בסיכום לפרשה שם). וכן מסתבר, שכבר אז נאסר עליו לקחת אשה (טז ב) או ללכת לבית אבל, כדי שכל ארח חייו יהיה מופת לעם לפורענות שהם צפויים לה (עי' פרק טז)[7]. לא נודע, ממה התפרנס ירמיהו בכל ארבעים השנים של נבואתו עד החורבן. מכל מקום לא היה עני מרוד, שכן חנמאל בן דודו פנה דוקא אליו לגאל לו את שדהו בענתות, 'כי לך משפט הגאלה לקנות', ואין קרוב חייב לגאול את שדה קרובו אלא אם כן ידו משגת (ועי' רש"י על ויק' כה כו).

בשעה שהקדיש ה' את ירמיהו לנביא, הודיעו שיצטרך להלחם במלכים, בשרים, בכהנים ובכל העם, ושתהיה זאת מלחמה קשה. לפיכך הבטיח לו ה' מראש, שיעשה אותו 'לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחמות נחשת' (יר' א יח). ואמנם הואיל ודורו של יאשיהו היה דור שנולד וגדל בימי מנשה, נמצאו רבים בעם, שדחו את תוכחות הנביא בעזות מצח, כפי שאנו קוראים בכתובים: ותאמרי כי נקיתי, אך שב אפו ממני (ב לה); כתשו בה' ויאמרו לוא־הוא ולא־תבוא עלינו רעה, וחרב ורעב לוא נראה. והנביאים

הכהן באבנים למוות במצות המלך. מפני שהוכיח את בני יהודה על שעבדו אלילים (שם כד יז-כב). אמציה בן יואש לא היה שונה מאביו בהרבה. כשהתחיל עובד את אלילי בני שעיר, שהביא אתו מארץ אדום, לאחר שנלחם בה, נשלח אליו נביא להעמיד אותו על חטאו החמור. אפס אמציה השיב לאותו נביא: חדל־לך למה יכוך (שם כה טז).

ב. יחזקיהו המלך שמע בקול נביאי ה' (יר' כו יח-יט). אבל מנשה, שמלך אחריו, וחולל ביהודה מהפכה אלילית, לא זו בלבד שלא היה מוכן לשמוע בקול נביאי ה', (דה"ב לג י), אלא הרג רבים מהם (מ"ב כא טז; יר' ב ל).

5 עי' י' קיל, מבוא לידעת מקרא' על שמואל, ע' 107-108, ועי' עמ' 256-259, A. Neher, L'essence du prophétisme.

6 עי' נ' הראובני, אור חדש על ספר ירמיהו, ע' 66-82.

7 ונראה שהאיסור להשתתף בשמחות הוא מזמן יותר מאוחר, ועי' בסיכום לפרק טז.

יהיו לרוח, והדבר אין בהם, כה יעשה להם (ה יב—יג); הנה ערלה אזנם ולא יוכלו להקשיב, הנה דבר־ה' היה להם לחרפה לא יחפצו־בו (ו י); ויאמרו לא נלך (שם טז); ויאמרו לא נקשיב (שם יז). אף לעגו לירמיהו: איה דבר־ה' יבוא נא (יז טו), כלומר: בראי אתה, שהרי נבואותיך לא נתקיימו.

אבל עול הנבואה היה מוטל לא על ירמיהו לבדו. באותו זמן ניבאו גם נביאים אחרים, ונבואותיהם היו דומות, לפחות מצד תכנן, לנבואותיו של ירמיהו, כגון: צפניה, חולדה הנביאה, חבקוק, ואולי גם אוריהו בן שמעיהו מקרית יערים בתוכם (עי' כו כ). ומחרפי לכיש עולה, שבסוף ימי בית ראשון היה עוד נביא ביהודה וגם כלפיו טענו, שדבריו 'לא טובים לרפות ידים ולהשקיט ידי הארץ' (חרס 6, שורות 6—7)[8]. נמצא שלא היה ירמיהו הנביא היחיד בדורו ביהודה, שנצטווה לעמוד בתפקיד הקשה של הנבואה ולא היה היחיד, שנתקל בסירוב העם לשמוע בקול ה'.

ואמנם יש להודות, שלא קל היה לבני יהודה להאמין באותו זמן בנבואות הזעם של הנביאים, שהרי נאמרו אלה בימים, שבהם ראה עם יהודה גם טובה רבה: השתחררו מעול אשור לגמרי, נהנו, ככל הנראה, משפע כלכלי, אף ראו את מלכם יאשיהו מטהר את הארץ מעבודת אלילים כמו שתבעו הנביאים, ושהוא מרחיב את גבולות מדינתם ומנסה לפרוש את מלכותו על כל ארץ ישראל, ושום סכנה של ממש מצד מעצמה גדולה לשלומה של ארץ יהודה ולשלמותה לא נראתה לעינים. ואף על פי שלא היו בני יהודה נוטים לקבל את דבריהם הקשים של הנביאים, מכל מקום היתה אז, כנראה, רווחה לנביאים, שלא היו עוד נסיונות להתנקש בחייהם, כי דבריהם ומעשי המלך ועושי דברו עלו בקנה אחד.

מסתבר שהיה ירמיהו מן הצעירים שבנביאים. לפיכך אין תמה, ששלח יאשיהו אל חולדה הנביאה, ולא אל ירמיהו, לדרוש את ה' על דבר ספר התורה, שנמצא במקדש בשנת שמונה עשרה למלכו. ואפשר שהלכו שליחי המלך אל חולדה דוקא, משום שהיתה אשתו של האיש הנכבד שלום בן־תקוה בן־חרחס, שהיה שומר בגדי המלכות, ושמילא אפוא תפקיד חשוב במדינה (הזכרת שם אבי זקנו של שלום בן תקוה מראה, שגם הוא היה איש חשוב)[9].

נביאים אלה, ובהם ירמיהו, ודאי שמחו מאד במאמצים הנמרצים, שעשה יאשיהו לבער את העבודה הזרה מן הארץ, שהיתה, לדעתם, שורש כל הרע. ואין ספק, שהגיעה שמחתם לשיאה, אחר שנמצא ספר התורה במקדש, והמלך החליט לחדש את הברית בין ה' לבין העם. כנראה, נזכרו הנביאים במה שסופר להם על הימים הטובים של מיכה המורשתי הנביא, שהשפיע על חזקיהו המלך, כמאה שנים קודם לכן, שיבסס את מלכות יהודה על חוקי התורה (כו יח—יט), ותפילה היתה בלבם, שישתכח זכרם של ימי הרעה האלילית של מנשה ואמון לגמרי, ועם ישראל יחדש את נעוריו, ותימנע הפורענות הצפויה לבוא על עמם. בנבואת ירמיהו על ארון הברית (ג יא—יז) יש בלי ספק משום תמיכה בכריתת הברית בין ה' לבין ישראל (ועי' שם בפירוש). ומצד שני יש רגלים להשערה שיחסם של המלך ופמליתו אל הנביאים היה חיובי מאד (עי' להלן). ונרמז בכתוב

8 עי' ח' רביב, כתובות מתקופת המלוכה בישראל, ע' 87.

9 וחז"ל אמרו: ובמקום דקאי (שקיים) ירמיה. היכי מתנביא איהי (איך היא מתנבאת)? אמרי כי רב משמיה דרב (אמרו בבית מדרש של רב בשמו של רב): חולדה קרובת ירמיה היתה. ולא הוה (היה) מקפיד עליה. ויאשיה גופיה (עצמו) היכי שביק ירמיה (איך עזב את ירמיהו) ומשדר לגבה (ושולח אליה)? אמרי דבי רבי שילא (אמרו תלמידי בית מדרשו של רבי שילא): מפני שהנשים רחמניות הן. ר' יוחנן אמר: ירמיה לא הוה התם (לא היה שם), שהלך להחזיר עשרת השבטים (מגילה יד ע"ב).

שהנביאים סובבו בארץ ולימדו את העם תורה (עי' יא א—ח ובפירוש שם), שזה עתה נמצאה, לאחר שהיתה גנוזה עשרות שנים. אולם עד מהרה נתברר להם, שקשה לתקן את קלקול המידות שהשתרש בעם בימי מנשה ואמון, כפי שעולה מתוך דברי ירמיהו בימי יאשיהו: וגם־בכל־זאת לא־שבה אלי בגודה אחותה יהודה בכל־לבה כי אם־בשקר נאם־ה' (ג י).

אין לנו ידיעות על מעשיו של ירמיהו בשאר שלוש עשרה השנים של מלכות יאשיהו. ועם זאת ניתן להסיק מתוך הכתובים, שגם בימים שלאחר חידוש הברית בין ה' לבין העם הוסיף ירמיהו להוכיח את העם בלי הפסק, שנאמר: מן־שלש עשרה שנה ליאשיהו בן־אמון מלך יהודה ועד היום הזה זה שלש ועשרים שנה היה דבר־ה' אלי, ואדבר אליכם אשכים ודבר ולא שמעתם (כה ג). ויתכן שהפסקה יא ו—ח, שבה מזהיר ירמיהו את בני עמו שישמרו את הברית עם ה', היא מן השנים האחרונות של יאשיהו (ועי' שם בסיכום הפרשה). ואולי גם התוכחה על השבת היא מאותו זמן (ועי' בסיכום לפרשה יז יט—כז). לא שמענו, שנפגש ירמיהו עם יאשיהו, אבל דבר זה קרוב לודאי.

על כל פנים חיבב ירמיהו את יאשיהו בגלל מעשיו המבורכים, כמו שאמר בדבריו אל יהויקים: אביך (יאשיהו) הלוא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו. דן דין־עני ואביון אז טוב הלוא־היא הדעת אתי נאם־ה' (כב טו—טז). ונאמר, שאמר ירמיהו קינה על יאשיהו לאחר מותו (דה"ב לה כה). אמנם נראה, שלא היתה דעתו נוחה מן המלחמה שנלחם יאשיהו בפרעה נכו, אבל ברור שגם ירמיהו נזדעזע קשה מנפילתו של המלך.

ואף על פי שהיו ימי יאשיהו נוחים יחסית לנביאים, עם זאת היתה משימת הנבואה משא כבד עליהם אפילו בימים ההם, שהרי טיבה של נבואת אמת היא, שהיא קשה ומדברת בפורענות ובזעם, וכך הסביר ירמיהו, מה הוא תכנה של נבואת אמת: הנה סערת ה' חמה יצאה וסער מתחולל, על ראש רשעים יחול (כג יט). והנביאים היו מצטערים ביותר לומר את הפורעניות העתידות להיות, מפני שידעו שנבואותיהם מכוונות אל עצמם ובשרם, אל עמם הם, שאהבוהו אהבה יתרה, משום שהוא עם ה', וכן מצאנו: מפני ידך בדד ישבתי, כי־זעם מלאתני (טו יז); וכן אמר יחזקאל בן דורו: ואלך מר בחמת רוחי וייד־ה' עלי חזקה (יחז' ג יד).

ועוד סיבה, שהיתה הנבואה קשה לנביאים בכל הזמנים: הם ראו בחזונם לעתיד, כאילו האסונות כבר מתרחשים לעיניהם, כמו שאמר ירמיהו: אם־יצאתי השדה והנה חללי־חרב ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב (יד יח). הוי אומר, שהיו תכופות צרות צרורות נגד פניהם, ונמצאו נפשם מדוכדכת ולבם עצוב. ונדמה, שהיה ירמיהו הרגיש שבכולם, לפיכך הרבה להתאונן שלבו דוי: מעי מעי! אוחילה! (ד יט); עלי לבי דוי (ח יח); על־שבר בת־עמי השברתי, קדרתי, שמה החזקתני (שם כא); מי־יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה, ואבכה יומם ולילה את חללי בת־עמי (שם כג); ודמע תדמע ותרד עיני דמעה, כי נשבה עדר ה' (יג יז); תרדנה עיני דמעה לילה ויומם ואל־תדמינה, כי שבר גדול נשברה בתולת בת־עמי, מכה נחלה מאד (יד יז).

ומאחר שלעגו בני יהודה לירמיהו, רבו עמו וקללוהו, ככתוב 'איש ריב ואיש מדון לכל־הארץ לא־נשיתי ולא־נשו־בי כלה מקללוני' (טו י), נפל לבו עליו פעמים רבות מחמת עדינותו המופלגת, וביקש להשתחרר מעול הנבואה: ואת חמת ה' מלאתי, נלאיתי הכיל (ו יא). משמע, שרצה לכבוש את נבואתו, אבל לא יכול: מי־יתנני במדבר מלון

ארחים, ואעזבה את־עמי ואלכה מאתם (ט א); למה היה כאבי נצח ומכתי אנושה מאנה הרפא, היו תהיה לי כמו אכזב, מים לא נאמנו (טו יח). ומתוך תשובת ה' אליו נמצא, שאמנם לא רצה להנבא עוד: אם־תשוב (אל נבואתך) ואשיבך, לפני תעמד (שם יט).

יתר על כן: ירמיהו היה איש מבודד מן החברה: לא הקים משפחה, לא הלך לנחם אבלים ולא השתתף בשמחות, ודבר זה הוסיף צער על צערו, שהיה גדול גם בלא זה. וגדולה מזו: באותם הימים היתה השמחה שרויה הרבה בארץ יהודה, כמו שמוכח מתוך הנבואה, הכתובה פעמים אחדות בספר: כי כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל, הנני משבית מן־המקום הזה לעיניכם ובימיכם קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה (טז ט) — סימן שהיתה השמחה אפיינית לחיי היהודים אז, וביחוד של תושבי ירושלים, שהשתתפו בשמחתם של העולים למקדש. וכל השמחה הזאת נמנעה מירמיהו.

זאת ועוד: אפילו קשריו עם קרוביו התרופפו עקב נבואתו (עי' יא יח—כג; יב א—ו). לעומת זאת ניתן לשער, שהיו לירמיהו גם תומכים נלהבים, שהאמינו בנבואותיו, ושהיה לו גם חוג של תלמידים נאמנים, שהיה לבם מכוון לשמים וששתו בצמא את דבריו, כמו שהיה לישעיהו לפניו, כאמור: צור תעודה, חתום תורה בלמדי (יש' ח טז) = בתלמידי[10]. וכן מצאנו, שכמה מנכבדי העם בימי יהויקים סייעו בידו; אחיקם בן־שפן, למשל, הציל את חייו (כו כד); בלשכתו של גמריהו בן־שפן בבית המקדש קרא ברוך את מגילת נבואות ירמיהו באזני העם (לו י), ומיכיהו בנו ירד לבית המלך לספר לשרים על קריאת נבואות ירמיהו במקדש, וגמריהו היה בין השרים, ששלחו להזמין את ברוך, שיבוא אליהם מן המקדש ויקרא את המגילה גם באזניהם, ואחרי הקריאה הלכו אל המלך ליעץ לו, שגם הוא ישמע את נבואות ירמיהו. ולבסוף היה גמריהו בין השרים שהפצירו ביהויקים, שלא ישרוף את מגילת הנבואות. ואלעשה בן־שפן לקח עמו את המכתב, שכתב ירמיהו לגולה כשנסע אל נבוכדנאצר כשליחו של צדקיהו (עי' כט ג); וברוך בן נריה, סופרו של ירמיהו, נלוה אליו שנים רבות, לפחות למן השנה הרביעית של יהויקים; ושריה, אחיו של ברוך, הסכים לקחת עמו את מגילת הנבואות של ירמיהו על בבל, כשנסע לשם עם צדקיהו, ולקרוא שם את המגילה, להשליך אותה לתוך נהר פרת ולהתפלל: ככה תשקע בבל, ולא־תקום מפני הרעה, אשר אנכי מביא עליה ויעפו (נא נט—סד); צפניה בן־מעשיה הכהן קיבל מכתב מאת שמעיהו הנחלמי, נביא השקר בבבל אחר גלות יהויכין, ובו נדרש צפניה לתת את ירמיהו 'אל־המהפכת ואל־הצינק', ולא עשה זאת, אלא הסתפק בקריאת המכתב באזני ירמיהו (כט כד—כט). ובתחילת המצור על ירושלים נשלח צפניה עם פשחור בן־מלכיה על ידי צדקיהו אל ירמיהו לדרוש את ה'. וכן כשהפסיקו הכשדים זמנית את המצור על ירושלים, שלח את צפניה שנית אל ירמיהו לשמוע ממנו את דבר ה'. ונראה שאת צפניה, דוקא, שלח צדקיהו מפני שהוא היה מאוהבי הנביא. וגדליהו בן־אחיקם בן שפן, שהיה מושל הארץ מטעם בבל לאחר שנפלה מלכות יהודה, קיבל את ירמיהו תחת חסותו במצפה עיר מושבו.

וכן היו בין תומכי ירמיהו בימי יהויקים השרים: אלישמע הסופר, דליהו בן־שמעיהו, אלנתן בן־עכבור וצדקיהו בן־חנניהו (עי לו יב—יט; שם כה), והם וגמריהו בן־שפן אף יעצו לירמיהו ולברוך להסתתר מיד עוד קודם ששמע אליקים את קריאתה של מגילת נבואות הזאת, כדי שלא תפגע בהם חמת מלכם (שם יט). וכיון ששימשו שרים אלה כנראה, כבר בימי יאשיהו, יש ביחסם החיובי אל ירמיהו משום ראיה, שקשרי ירמיהו עם

10 עי' חמ"י גבריהו, ברוך בן נריה הסופר, ספר זר לגבורות (ספר שזר), ע' 236.

המלך יאשיהו ופמליתו היו טובים. ומחוור, שגם משפחת הרכבים היתה מקורבת לירמיהו (עי' פרק לה ובסיכומו).

אמנם אין אנו שומעים, אפילו לא ברמז, על נאמניו של ירמיהו בין פשוטי העם. אדרבה, שמענו את ירמיהו אומר על הדלים: חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב. ואני אמרתי אך־דלים הם, נואלו כי לא ידעו דרך ה' משפט אלהיהם. אלכה־לי אל־הגדלים ואדברה אותם כי המה ידעו דרך ה' משפט אלהיהם, אך המה יחדו שברו על נתקו מוסרות (ה ג—ה). מכאן, שביקש ירמיהו תחילה לדבר אל לבם של פשוטי העם, ולאחר שלא נשמעו דבריו, פנה אל החשובים שבעם. אבל יתכן שיש כאן גוזמה בדברי ירמיהו, ואם אמנם לא שעו רובם של פשוטי העם אל דבר הנביא, עם זאת מתקבל על הדעת, שמיעוטם היו מוכנים לקבל את דבר ה', כמו שאמר צפניה בן זמנו: בקשו את־ה' כל־ענוי הארץ, אשר משפטו פעלו (צפ' ב ג) — משמע, שגם בימי שפל דתי ומוסרי היו בישראל ענוים, שעשו את תורת ה' לאמתה, וההגיון נותן, שלא מעטים מהם היו מאוהבי הנביא. יתר על כן: ירמיהו הגן בנבואותיו על דלי העם המעונים והעשוקים, ודרש שינהגו בצדק כלפיהם, ואף אמר, שצדק זה הוא יסודה של תורת ה', כדכתיב: (יאשיהו) דן דין־עני ואביון, אז טוב, הלוא־היא הדעת אתי נאם־ה' (כב טז). לכן נראה, שהמקופחים בחברה העריצו את הנביא, שהיה פטרונם האמיץ. וכן היה בודאי ידוע בעם, שהרבה ירמיהו להתפלל בעדם להשיב מהם את חמת ה' (עי' יח כ)[11]. ומאחר שהאמינו בכוחה של תפילת נביא דוקא, מסתבר, שהעריכו אותו על שעמד בתפילתו בפרץ בעדם. ולפיכך יש לומר, שאמנם היה ירמיהו איש מבודד, אבל לא היה מנודה לכל.

צרותיו של ירמיהו בימי יהויקים

בסיכום לפרשה כב יא—יב מוסבר, ששלום בן יאשיהו, אשר 'יצא מן־המקום הזה לא־ישוב שם עוד' (שם כב יא), אינו יהואחז בן־יאשיהו, שנמשח למלך אחרי מות אביו. ולכן אין בידנו שום נבואה על אותו מלך, שלא מלך אלא שלושה חדשים בלבד. אבל הרבה ספר ירמיהו לספר לנו על הריבות הקשים, שנתגלו בין הנביא לבין יהויקים בן יאשיהו, שהומלך על ידי פרעה נכו על ארץ יהודה. כבר בתחילת מלכותו של יהויקים פרצו היהודים את כל הגדרות שגדר להם יאשיהו: שוב עבדו עבודה זרה בראש גלוי (עי' ז יז—יט), ושוב פשט עיוות המשפט בארץ, נשפך דם נקי לרוב, ונעשקו הדלים שבעם (שם ה—י). נביאי ה' קמו והתריעו שיהויקים עושה את תורת אביו פלסתר. הלך העריץ האכזר הזה בעקבות מנשה, אבי אביו זקנו, וביקש להשתיק את נביאי ה' על ידי רצח. כך נרצח הנביא אוריהו בן שמעיהו מקרית היערים, שנבואותיו היו כנבואות ירמיהו. וכל כך גדול היה זעמו של יהויקים על אוריהו, שציווה להחזירו מארץ מצרים, שברח שמה מפחד המלך, כדי להמיתו (כו כ—כג; ועי' שם בסיכום לפרשה). ולאחר מעשה זה העזו גם הכהנים הנביאים (נביאי השקר) וכל העם שבמקדש לדרש, שיוציאו את ירמיהו להורג בגלל נבואתו, שאמר בה: כשלו יהיה הבית הזה, והעיר הזאת תחרב מאין יושב (שם ט). וכבר נאמר, שלא ניצל ירמיהו מידם אלא בזכותו של אחיקם בן־שפן (שם כד). עברו הימים, שהסתפקו מתנגדי הנביאים באמירה 'לא נקשיב' ובגידופים, אלא הוסיפו ורדפו את הנביאים על צוארם. ואפשר שבאותו הזמן רבו אנשי ענתות בירמיהו ודרשו ממנו להפסיק לומר את נבואותיו (יא כא). אף יתכן שקודם לכן לא נהגו אנשי

11 עי' ד י; ז טז; י כג-כה; יא יד; יד ז-ט; שם יא; שם יג; שם יט-כב; יז טז; יח כ.

ענתות אלא זלזול בקרובם הנביא, והלכו אחרי גבו וקראו קריאות של בוז (יב א—ו, ועי' שם בסיכום שתי הפרשיות). ומשראו שירמיהו מוסיף להטיף להם מוסר, זממו לרצוח אותו (יא יט, כא). אמנם גם מחרופיהם בלבד סבל ירמיהו קשות והטיח כלפי מעלה: מדוע דרך רשעים צלחה! (יב א). אבל כבר אז הזהיר אותו הקב"ה: כי את־רגלים רצתה וילאוך, ואיך תתחרה את־הסוסים? ובארץ שלום אתה בוטח, ואיך תעשה בגאון הירדן? (שם ה), כלומר: אתה צפוי לעינויים קשים יותר מאלה לאין שיעור. ואמנם בימי מלכות יהויקים התחיל סבלו הקשה של נביאנו.

נביאי השקר וכהני הרשע

שני מעמדות היו ביהודה, שהיו לרועץ לנביאי האמת, והם: נביאי השקר וחלק של הכהנים[12]. נביאי השקר תמכו במדיניותם של יהויקים, יהויכין וצדקיהו, ותמצית נבואותיהם אנחנו קוראים בספר ירמיהו, כגון: שלום יהיה לכם (ד י); לא־תראו חרב ורעב לא־יהיה לכם, כי־שלום אמת אתן לכם במקום הזה (יד יג); לא תעבדו את־מלך בבל (כז יד); כלי בית־ה' מושבים מבבלה עתה מהרה (שם טז); ככה אשבר את־על נבוכדנאצר מלך־בבל בעוד שנתים ימים מעל צואר כל־הגוים (כח יא); לא־יבא מלך־בבל עליכם ועל הארץ הזאת (לז יט). וכנגדן טען ירמיהו שהארץ עתידה שתחרב, העם יגלה ממנה, ושלטון בבל יימשך שבעים שנה (כה יב). ואף על פי כן גם בדבריו נשתיירה תמיד תקווה לאחרית הטובה: וכלה לא אעשה (ד כז; ה י, יח); והשבתים על־אדמתם (טז טו). וכיון שניבאו נביאי השקר טובות למלכות יהודה, נטו היהודים כדרך בשר ודם לקבל את דבריהם הנעימים ברצון, וקצרה רוחם בנבואות הקודרות של נביאי האמת.

בית המקדש נהפך אחר תיקוני יאשיהו שוב למרכז החשוב ביותר בארץ, שכל ישראל היו תולים עיניהם בו. ומאחר שכל העם היו עולים שמה להקריב קרבנות ולהתפלל, ונפגשו שם יהודים מכל קצות המלכות, היתה סביבתו לא רק למרכז דתי בלבד, אלא גם למקום, שנדונו בו עניינים מדיניים של פנים ושל חוץ. ומאחר שהיו כהני המקדש מורים תורה לעם ושימשו גם דיינים, גברה השפעתם גם על עניינים אלה, שלא היה אפשר להפרידם מענייני התורה, כגון ביטחון בה' (ועי' בסיכום לפרשה יז ה—יח), משפטים בין איש לרעהו, כבוד המלכות, נביא אמת ונביא שקר ועוד. ואנשים רבים, שהיו מעונינים להכריע דברים לפי עסקיהם הפרטיים, היו מנסים להשפיע על כהנים שיהיו שליחיהם, שילמדו את העם תורה לפי שיטתם או יפסקו דינם לפי ענייניהם האישיים, ונראה, שלשחיתות זאת נתכוון ירמיהו כשאמר: אכן הנה לשקר עשה עט שקר ספרים (ח ח), כלומר שעיקמו את הכתובים מכוונתם האמיתית להטות את הדין לטובת התקיפים. לעומתם היו גם כהנים 'יראי אלהים, אנשי אמת, שונאי בצע', שלא היו מגלים פנים בתורה שלא כהלכה, והיו מלמדים תורה בלא משוא פנים. כנראה, היה צפניה בן־מעשיה הכהן אחד מחסידים אלה (עי' כט כט; כא א; לז ג; נב כד—כז). כשהזכיר ירמיהו את הכהנים לגנאי, נתכוון לאותם חנפנים, שהחניפו לרשעי הדור, כגון: והכהנים ירדו על־ידיהם (ה לא); ומנביא ועד־כהן כלו עשה שקר (ו יג; ועי' ח י); כי־גם־נביא גם־כהן חנפו, גם־בביתי מצאתי רעתם נאם־ה' (כג יא) ועוד. אחרי מות יאשיהו התגברו הכהנים הרשעים על הכהנים הצדיקים, ושוב יכלו נביאי השקר 'להתנבא' באין מפריע. ושני מינים אלה של אנשים,

12 על נביאי השקר ימצא הקורא הסבר בסיכומים לפרשיות כג ט-לב; שם לג-מ.

שהעמידו פנים שהם חסידי ה' ושליחיו, נתמכו בידי המלך, עד שהיתה ידם תקיפה מאד, והיה קשה להלחם בהם ולהוכיח את כזבם ואת תרמיתם. אף היו מסוכנים לנביאי האמת, כפי שאנחנו למדים מתוך דרישתם להוציא את ירמיהו להורג (כו ח, יא). ירמיהו, שכבר התקרב לגיל הארבעים, היה אז, ככל הנראה, האישיות המרכזית שבין נביאי האמת, ועמר במערכה קשה פי כמה משהיה רגיל: נגד המלך ונגד חלק של אנשי החצר (רק מקצתם עמדו לירמיהו בשעת דחקו), נגד הכהנים ונגד נביאי השקר ונגד כל מי שהיו קשורים אליהם.

מצבו של ירמיהו נעשה חמור ביותר, ויתכן שרוב תלונותיו על מר גורלו הן מראשית מלכותו של יהויקים ואילך. הוא היה לאיש ריב ולאיש מדון לכל הארץ, והכל קללוהו (טו י). ואפשר שהתריסו עליו, שדוקא יאשיהו המלך הצדיק, שירמיהו תמך בו כל כך, נפל בקרב על אף כל צדקותיו שעשה. ובגלל כל החרופים שחרפוהו וכל הקללות שקיללוהו צעק ברוב כאב: למה היה כאבי נצח ומכתי אנושה, מאנה הרפא! (שם יח) וביקש להשתחרר מן הנבואה. אבל ה' לא הניח לו וחזר והבטיח לו: ונתתיך לעם הזה לחומת נחשת בצורה ונלחמו אליך ולא־יוכלו לך, כי־אתך אני להושיעך ולהצילך נאם־ה'. והצלתיך מיד רעים ופדתיך מכף ערצים (שם כ—כא). ואף על פי כן היה עוד נסיון להשתיק את ירמיהו, אולם לא גילה לנו הכתוב מתי היה. שומעי נבואתו שאמר 'כרוח־קדים אפיצם לפני אויב, ערף ולא־פנים אראם ביום אידם' (יח יז), החליטו להכותו בלשון, שפירושו, כנראה, להלשין עליו בבית המלכות, ושלא להטות אזן לנבואותיו (שם יח).

ושוב שפך ירמיהו את מרי שיחו לפני ה': 'הישלם תחת־טובה רעה, כי־כרו שוחה לנפשי', ואף קילל את רודפיו קללות נמרצות מרוב זעם וכאב: תן את־בניהם לרעב והגרם על־ידי־חרב, ותהינה נשיהם שכלות ואלמנות, ואנשיהם יהיו הרגי מות, בחוריהם מכי־חרב במלחמה (שם כא). וזאת הקללה הקשה ביותר, שקילל ירמיהו את רודפיו (ועי' גם יא כ; יז יח). ומספר לנו ירמיהו, שלפעמים היה מיואש כל כך, עד שאמר: אוי־לי אמי כי־ילדתני (טו י); ארור היום אשר ילדתי בו, יום אשר־ילדתני אמי אל־יהי ברך — למה זה מרחם יצאתי לראות עמל ויגון ויכלו בבשת ימי (כ יד, יח). הא למדת, שהציקו לו מציקיו במידה כזאת, עד שחייו נעשו לו שנואים, והיה כקנקן מרועע. ומסתבר, שדוקא על ידי שהביע את זעמו, ולא כבש אותו בלבו פנימה, רווח לו מצרתו ונתחזק כחו, שאילולי כן, היה צערו מכלה אותו כדרך בשר ודם, ולא היה יכול עוד לפרנס את ישראל בנבואותיו.

אמנם ניצל ירמיהו מידי הכהנים ונביאי השקר, כשדרשו את מותו (פרק כו). אבל נראה, שאחרי זאת לא הרשו לו עוד לבוא אל המקדש, שלא ינבא שם, כמו שאמר לברוך: אני עצור, לא אוכל לבוא בית ה' (לו ה, ועי' שם בפירוש ובסיכום של הפרשה). לכן הוטל על ברוך בן נריה לקרוא את נבואות ירמיהו במקדש מתוך מגילה. וביקש ירמיהו על פי ה' לעקוף בזה את האיסור שנאסר עליו להכנס למקדש. והנה הכתובים מורים אותנו, שדבריו, שנקראו מפי ברוך, נתקבלו אז ברצון הן על העם והן על השרים. מלמד, שלא זו בלבד שלא הכל התנגדו לנבואותיו, אלא שהיתה לו תמיכה רבה למדי בעם, לאחר שהשניא יהויקים את עצמו על העם, וביחוד משראו בני העם, שהסכנה ליהודה מוחשית מאד (עי' בסיכום פרק לו)[13]. אבל לאחר שנודע ליהויקים תוכן הנבואות,

13 ומצאנו בדברי חז"ל: ביקש הקב"ה להחזיר את העולם כולו לתוהו ובוהו בשביל יהויקים. נסתכל בדורו ונתקררה דעתו (סנה' קג ע"א).

שלח לאסור את ירמיהו ואת ברוך כדי לעשות בהם דין, כמו שעשה באוריהו מקרית היערים. אלא שה' הראה להם מחבוא, שלא יכול איש למצוא אותם בו. וכך היו שניהם מתחבאים, כנראה, שנים אחדות. ואפשר שבאותו זמן שלח ירמיהו את נבואותיו בכתב אל העם ואל בית המלכות.

כששקע יהויקים במלחמה עם בבל ועם עמי הסביבה, כארבע עשרה שנה לפני החורבן, ולבו נתרכך, לא זמם עוד להרוג את ירמיהו ואת סופרו, והם יכלו עתה להתהלך בארצות החיים. ירמיהו לא אחר לחדש את פעילותו הפומבית כנביא. ואולי ארע באותם הימים המעשה בבני רכב, שביקש ירמיהו להשקותם יין (פרק לה, ועי' שם בסיכום) ולא שתו, והעמיד אותם למופת לכל היהודים.

ועוד מסתבר, שבאותו זמן לקח ירמיהו עמו מזקני העם והכהנים אל פתח שער החרסית, כדי לומר להם את נבואתו הקשה, שה' עומד להביא רעה על ירושלים, מפני שניכרו היהודים את המקום, קיטרו בו לאלהים אחרים, מילאוהו דם נקיים והקריבו את בניהם למולך (פרק יט). ואחרי דבריו שבר בקבוק יוצר חרש ואמר: ובקתי את־עצת יהודה וירושלם במקום הזה והפלתים בחרב לפני איביהם (שם ז). וכשחזר ירמיהו על נבואה זאת במקדש, הכה אותו פשחור בן־אמר הכהן, שהיה ממונה על הסדר במקדש, והיה גם מנביאי השקר, ונתן אותו על־המהפכת ללילה אחד. אך ירמיהו לא נרתע מלהנבא לפשחור, שהוא ואוהביו יוגלו כשבויים לבבל (כ א—ו). ושוב השמיע הנביא זעקת שבר: פתיתני ה' ואפת, חזקתני ותוכל, הייתי לשחוק כל־היום כלה לעג לי (שם ז). ושוב היה ירמיהו רוצה לכבוש את נבואתו, אלא שלא יכול לעשות זאת: והיה בלבי כאש בערת עצר בעצמתי ונלאיתי כלכל ולא אוכל (שם ט ועי' ו יא). אולם הפעם הביע ירמיהו את בטחונו, שה' יצילנו מצרתו: וה' אותי כגבור עריץ, על־כן רדפי יכשלו ולא יכלו (שם יא).

ירמיהו בימי צדקיהו

אחר גלות יהויכין לא שמו צדקיהו ואנשיו לב לנבואותיו של ירמיהו, אבל מצד שני נראה, שלא עשו לו כל רע ולא הפריעוהו מלהנבא, ואפילו כשדיבר נגדם, ואמר ששארית יהודה מושחתת, ושגם היא תלך לגולה. באותו זמן יצא ירמיהו חוצץ נגד נביאי השקר, שניבאו נבואות הפוכות מנבואותיו (פרק כג), והחלישו את הרושם, שהיו דבריו עלולים לעשות על בני יהודה.

אבל כשהתחיל המצור על ירושלים בסוף מלכות צדקיה, וגברה הסכנה למלכות, נשתנתה דעתו של המלך ושאל את פי ירמיהו על סיכוייו לנצח את הכשדים. כשהשיב לו הנביא, שהכשדים יכבשו את העיר, לא עשה לו צדקיהו כל רע. אבל משחזר הנביא על נבואה זאת באזני אנשי ירושלים ועורר רוח של תבוסה בעיר, כלא אותו צדקיהו בחצר המטרה (לב א—ה), ושם היה עד הפסקת המצור בחודש אדר שלפני החורבן. ודוקא באותו זמן שמטה ירושלים לנפול, נתגלו לירמיהו נבואות על הגאולה, שתבוא אחר המפלה והחורבן: האחת — כשבא אליו חנמאל בן שלום בן־דודו לבקש ממנו שיגאל את שדהו (לב ו—מד); ואחרות (פרק לג) — לפני שחרורו מחצר המטרה: והוא עודנו עצור בחצר המטרה (שם א). באותו זמן חזר וניבא לצדקיהו, לאיזו פרענות הוא צפוי אם יוסיף להלחם בכשדים (לד א—ו). אבל גם אז לא שמע לו צדקיהו. מצד שני הניע, כנראה, ירמיהו את צדקיהו להכריז על שחרור העבדים העבריים (ועי' בסיכום לפרשה

לד ח—כב). כשהפסיקו הכשדים את המצור זמנית כדי להלחם בפרעה חפרע, שוחרר ירמיהו מחצר המטרה: וירמיהו בא ויצא בתוך העם ולא־נתנו אתו בית הכלוא (לז ד). ושוב שלח צדקיהו משלחת אליו לשאול את דעתו, אם יחדשו הכשדים את המצור או לאו. והשיב ירמיהו למשלחת: חיל פרעה יחזר למצרים, הכשדים יחדשו את המצור, יכבשו את העיר וישרפוה. באותו זמן אמר ירמיהו את תוכחתו נגד האדונים, שבימי ביטול המצור החזירו את עבדיהם העבריים ׳ויכבשום לעבדים ולשפחות׳ (לד יא), וניבא: הנני קרא לכם דרור נאם־ה׳ אל־החרב אל־הדבר ואל־הרעב (שם יז), וחזר ואמר על צדקיהו שיימסר בידי הבבלים, וחזר וניבא, שישובו הכשדים ויצורו על ירושלים (שם כא—כב). וכשיצא ירמיהו מירושלים, כנראה לבקר אצל קרוביו בענתות, תפס אותו יראייה ׳בעל פקדת׳ בשער בנימין והסגירו לידי השרים, בטענה, שרצה לברוח אל הכשדים. השרים הכוהו ושמוהו בבור בבית יהונתן הסופר, שהפכוהו לבית כלא, ושם היה עשוי למות.

למרות זאת הזמין צדקיהו אליו את הנביא בסתר ושאל אותו: היש דבר מאת ה׳? ותשובת הנביא היתה כמו קודם: ביד מלך־בבל תנתן (לז יז). באותה הזדמנות התחנן ירמיהו, שלא יחזירוהו לבית הכלא שבבית יהונתן הסופר. ואמנם נענה לו צדקיהו, העביר אותו לחצר המטרה, ואף ציוה לתת לו ככר־לחם ליום (שם כא). אך משחזר ירמיהו באזני תושבי ירושלים על דבריו ׳הישב בעיר הזאת ימות... והיצא אל־הכשדים וחיה׳ (לח ב), ושהעיר תיכבש, דרשו השרים את מותו, הורידו אותו לבור של מלכיהו בן־המלך, שלא היו בו מים אלא טיט, וקיוו שיטבע בטיט הזה וייחנק. אך ביזמתו של עבד־מלך הכושי מסריסי המלך שוב ניצל ירמיהו ממוות והוחזר לחצר המטרה. בימים האחרונים לפני הכיבוש שוב נמלך צדקיהו בדעת הנביא, וקיבל את התשובה, ששמע ממנו פעמים הרבה, שהעיר תיכבש, והוא צדקיהו יפול בידי הבבלים. אלא שהוסיף ירמיהו, שאפשר למנוע אסונות אלה אפילו ברגע האחרון על ידי כניעה לבבל. אך לא היה בידי צדקיהו לשנות דבר בעיקר מחמת פחדו מפני שריו. ירמיהו ראה בעין הנבואה את העניינים כהויתם, שאין בידי אומה קטנה לנצח את ממלכת בבל הכבירה, ושבני יהודה אינם ראויים מחמת שחיתותם, שיתרחש להם נס, שיציל אותם מידי הכשדים. לפיכך היתה עצת הכניעה לבבל העצה היחידה שהיה בידו ליעץ לעמו.

קורות ירמיהו אחרי החורבן

כשחדרו הכשדים לעיר, מצאו את ירמיהו בחצר המטרה וכבלו את ידיו באזיקים, כמו שעשו לשאר היהודים, שרצו להוליכם שבויים לבבל. אפס באה פקודה מאת נבוכדנאצר עצמו לנבוזראדן רב הטבחים, לשים עליו עין לטובה ולתת לו חופש ללכת לכל מקום שירצה — בזכות נבואותיו, שניבא על כיבוש ירושלים בידי בבל. ירמיהו החליט להצטרף אל גדליהו בן־אחיקם במצפה, שנתמנה מושל הארץ מטעם מלך בבל. ונראה, ששם אמר ירמיהו לראשונה את נבואתו: אם־שוב תשבו בארץ הזאת ובניתי אתכם ולא אהרס, ונטעתי אתכם ולא אתוש, כי נחמתי אל־הרעה אשר עשיתי לכם (מב י) — כדי ששארית הפליטה תהיה הבסיס, שעליו ייבנה עם ישראל מחדש בזמן הגאולה. נראה הדבר, שירמיהו וברוך סופרו היו במצפה ביום שנהרג גדליהו, ושנשבו שניהם בידי ישמעאל בן־נתניה כדי להוליכם לארץ בני עמון. אלא שבא יוחנן בן־קרח עם גדודו להלחם בישמעאל, ומשהתקרבו אלה, התחמקו ישמעאל ואנשיו מהם והניחו את שבוייהם. שבויים אלה, ובהם גם ירמיהו וברוך, הצטרפו אל יוחנן בן־קרח ואנשיו, שהלכו לגרות כמהם שעל יד בית

לחם כדי לברוח משם למצרים מאימת הכשדים. אמנם ניבא להם ירמיהו, שירע להם אם ירדו למצרים, וייטב להם אם ישבו בארץ. אולם הם זלזלו בנבואתו, כמו בעבר, וירדו למצרים, ואף לקחו אתם את ירמיהו ואת ברוך, כנראה, בעל כרחם. במצרים הוסיפו היורדים לעבוד אלילים כמו ביהודה, ושוב בזו לתוכחות שאמר להם הנביא. הוי אומר, שגם אחרי החורבן הלך ירמיהו, שכבר היה בן ששים בערך, מצרה אל צרה, ושוב ושוב נתקל בסירוב מוחלט לשמוע בקולו, עד שהיה בידו לומר כמו ברוך בן נריה סופרו: יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי (מה ג).

אך באותם ימים קשים בודאי התעודדו רבים מנדחי ישראל בכל ארצות פזוריהם בדברי הנחמה, שאמר להם ירמיהו בטרם צאתם לגולה: עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל (לא ג). ויש להניח שנביאנו התעודד אף הוא בהם[14].